

Боса Є.М.,

магістр СНУ ім. В.Даля,

Сергієнко Г.С.

к.і.н., доцент кафедри конституційного права

ІСТОРІЯ АРХІВНИХ УСТАНОВ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У 20-30-Х РР. ХХ СТ.

У статті розглядається історія системи архівних установ Луганщини 20-30х рр. ХХ століття, їх фонди та органи управління.

Відродження української державності, реформування суспільства надало нового імпульсу вивченню історії Луганщини. Витоки сучасних проблем в архівній галузі слід шукати в архівній системі періоду становлення та зміцнення радянського тоталітарного режиму 1920-1930-х рр.

Ключові слова: Архів, архівні фонди, Луганщина, система архівних установ, розвиток, архівна освіта, будівництво, Укрцентрархів, централізація

З поширенням новітніх технологій та становленням українського суспільства в якості інформаційного, а також побудови Української національної держави різко підвищився інтерес до архівної спадщини країни. Архіви уособлюють собою пам'ять нації і суспільства, формують їхню ідентичність, тому дуже важливим постає питання їх зберігання. В свою чергу архівні установи займаються питаннями збереження історичної пам'яті, врятуванням від знищення архівних документів, унікальних книг. Осмислення досвіду та уроків розвитку архівної справи диктується не лише суто пізнавальними завданнями історичної науки, архівознавства.

Інтерес до ранніх періодів в історії архівної справи виказали в своїх працях О.М.Андріяшев, Ф.А.Герасименко, Є.М.Іванов, І.П.Крип'якевич,

В.О.Романовський, проблеми теорії та практики розглядали О.Г.Водолажченко, В.О.Барвінський, В.І.Веретенников, В.В.Міяковський, О.К.Цвіткова.

Особливу увагу процесу розбудови архівної справи у 1920-1930-х рр. приділяє І.Б.Матяш. В своїй праці «Українська архівна періодика 1920-1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія» вона представила дослідження історії архівної періодики в Україні в 1920-1930 рр. на основі маловідомих архівних документів.

Початок 30х років характеризується появою тенденцій до замовчування позитивних результатів діяльності уряду в галузі архівної справи. Нині з'явилась унікальна можливість ознайомитися та ввести до наукового обігу нові, досі невідомі документи з історії архівної справи Луганщини 1920-1930-х рр. і на їх підґрунті оцінити об'єктивно, по-новому події того часу. Новий стан історичної науки дозволяє запобігти повторенню помилок, які мали місце, і водночас творчо використати здобутки архівістів 1920-1930-х рр.

Велику частину інформації джерельної бази архівного будівництва на Луганщині складають документи, що збереглися у фондах Державного архіву Луганської області. Документи, пов'язані з розвитком архівної справи на Луганщині зберігаються у фондах державних архівних установ, що діяли на території Луганської області. Архівні установи можуть засновуватися органами влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами на будь-якій формі власності. Належність державного архіву до певного рівня системи архівних установ (районного, міського, обласного, республіканського, загальнодержавного) визначає його ранг, що відповідає рівню державного органу чи органу місцевого самоврядування, який утворив цей архів, і складу документів, що у ньому зберігаються й підлягають зберіганню. Діяльність архівних установ регулюється Законом України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», правилами, положеннями, інструкціями, затвердженими центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи та діловодства, державними стандартами та іншими нормативно-правовими актами [6].

Можна відзначити, що 20-30-ті рр. ХХ ст. були визначальними в історії розвитку архівознавства. У продовж цього періоду в Україні було проведено архівну реформу, створено нормативно-правова база діяльності архівних установ, усунуто дублювання в управлінні архівною справою та проведено її централізацію, що значно полегшило управління та контроль в сфері архівної діяльності. Для оптимізації керування було створено ієрархічну мережу архівних установ, сформовано державний архівний фонд та уконституційовано це поняття в архівознавстві, проведено концентрацію архівних документів в державних архівах, розроблено нормативно-методичне забезпечення основних напрямів роботи архівів, здійснено перші кроки з впровадження в життя підготовки архівістів.

Впродовж 20-х років ХХ ст. було прийнято ряд декретів: „Про передачу історичних та мистецьких цінностей у відання Наркомосу” від 3 квітня 1919 р., „Про охорону архівів” від 31 жовтня 1922 р. Крім того було видано закони „Кодекс законів про Народну Освіту УСРР” від 22 листопада 1922 р., „Устав про ЄДАФ УСРР” від 5 квітня 1930 р.; постанови ВУЦВК та РНК УРСР „Тимчасове положення про архівну справу” від 20 квітня 1920 р., „Про закріплення за архівами їхніх приміщень” від 2 липня 1923 р., „Про єдиний державний архівний фонд УСРР” від 16 грудня 1925 р., „Про Всеукраїнський центральний державний архів” від 13 серпня 1930 р., „Про стан архівної справи і діяльність архівних органів в 1927 і 1928 рр.” від 29 липня 1929 р.; положення „Про Центральне архівне управління” від 3 січня 1923 р., про кабінет архівознавства, науково-довідкові бібліотеки при центральних і крайових архівах УСРР [15, 5-6].

Якщо детально аналізувати нормативні акти, що були видані в Україні в розглядаємий період, слід зазначити, що першим законодавчим актом, який стосувався питань архівної справи, був декрет РНК УРСР „Про передачу історичних та мистецьких цінностей у відання Наркомосу” прийнятий 3 квітня 1919 р. Попри те, що це не був спеціальний архівний закон, з нього фактично розпочалася централізація архівної справи, оскільки він декларував

загальнонародну державну власність на архівні документи і узаконував розпорядника документальної спадщини українського народу – НКО в особі архівної секції Вукопмису, забороняючи нищення будь-яких документів без її відома. Таким чином, однією з перших засад упорядкування діяльності архівних установ було встановлення централізованого керівництва архівами й заборона установам самотійно знищувати архівні документи. Ця норма була не випадковою, адже під час революції й громадянської війни гинули безцінні документи, які містили важливу інформацію. Отже, втрата таких історичних пам'яток нанесла значні збитки історичній науці в цілому [1, 72-75].

Важливим актом для поглиблення розуміння права державної власності на архівні документи було затверджене РНК УСРР 24 квітня 1920 р. „Тимчасове положення про архівну справу”, відоме в історіографії як таке, що впроваджувало націоналізацію і централізацію архівної справи в УСРР.

Таким чином, перші в УСРР законодавчі акти з архівної справи були спрямовані на впровадження централізованого управління в сфері архівної справи, оголошення державної власності на архівні документи, заборону нищення архівів та урегулювання питань їх неконтрольованої утилізації, що становила серйозну загрозу збереженню документально-історичної спадщини українського народу.

Удосконаленню структури архівних установ та конституюванню її централізованого статусу сприяло й «Положення про Центральне Архівне управління УСРР (Укрцентрархів) та його місцеві органи» від 25 січня 1928 р. Його новизна полягала в тому, що в ньому з'явився пункт про підготовку архівних документів для наукових досліджень, було уточнено склад Ради при завідувачому Укрцентрархівом (включені завідуючі відділами архівознавства та адміністративно-організаційного); Центральний історичний архів у Києві та Центральний архів стародавніх актів та крайові історичні архіви у Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Полтаві, Чернігові увійшли до Укрцентрархіву як самотійні одиниці.

Місцеві архівні органи, поділялися на дві групи. До першої групи були віднесені Харківський, Київський, Одеський, Дніпропетровський, Чернігівський, Полтавський, Кам'янець-Подільський, Житомирський, Артемівський, Вінницький, Кременчуцький, Миколаївський, Луганський, Херсонський і Запорізький окрархи. Всі інші окрархи входили до II групи, їхні права і обов'язки не змінювалися.

Збільшення кількості архівних документів вимагало розширення мережі державних архівів. 13 серпня 1930 р. ВУЦВК і РНК УСРР постановою «Про Всеукраїнський центральний державний архів» прийняли рішення про організацію Всеукраїнського центрального державного архіву, який мав зберігати, систематизувати та готувати «для наукового дослідження архівні матеріали всіх центральних державних і громадських установ, організацій УСРР від часу закінчення громадянської війни».

Перехід у лютому 1932 р. на триступеневу систему управління в УСРР та утворення областей викликав зміни в мережі архівних установ. Було створено обласні, міські та районні архіви, що вимагало законодавчого закріплення, яке було здійснено постановою ВЦВК та РНК УСРР від 20 червня 1932 р. «Про центральну архівну управу УСРР, її місцеві органи та установи, що є при її місцевих органах». Ця постанова відображає перехід архівного будівництва УСРР на новий етап розвитку.

Нова постанова визнавала центральні, обласні та державні історичні архіви науковими архівними установами, які зберігають, систематизують і науково опрацьовують архівні матеріали науково-історичного значення. Обласні державні історичні архіви утримувалися за рахунок обласних бюджетів. Центральним обласним управлінням надавалося право фінансувати науково-видавничу діяльність цих архівів за рахунок централізованих коштів свого бюджету.

Постановою закріплювалася нова структура апарату ЦАУ та зміни у мережі центральних державних архівів: створення на базі Харківського центрального історичного архіву Всеукраїнського центрального архіву

стародавніх актів та Київського обласного історичного архіву на базі Київського центрального історичного архіву, до центральних архівів було віднесено Всеукраїнський центральний фото-кіноархів, створений у вересні 1931 р. [14, 14-15].

Першою державною установою з керівництва архівною справою на території сучасної Луганської області була Донецька губернська архівна комісія Особливої Всеукраїнської архівної комісії (ОВАК), яку було створено у червні 1920 року в місті Луганську, колишньому центрі Донецької губернії. Ще раніше 27 травня 1920 року була прийнята постанова Донецької губернської комісії ОВАК про реєстрацію архівів та заборону вилучення документів без дозволу комісії.

Ця комісія оголосила про реєстрацію архівів усіх установ, громадських організацій, військових частин, приватних осіб. На всі установи, у веденні або приміщенні яких знаходилися архіви, була покладена відповідальність за збереження архівних матеріалів. Використання архівних документів без відома губернської комісії не дозволялось [2].

Роботою архівних установ Луганщини керувало Центральне архівне управління. Цей висновок підтвердили документи, що збереглися у фондах державних архівних установ Луганщини, здебільшого це – звернення, вказівки та інструкції.

В листі від 21 січня 1927 року всім окрархам було запропоновано утворити комісію для виявлення в музеях і бібліотеках рукописів з метою передання їх до архівів. Проте немає свідочств стосовно того, чи розпочала ця комісія роботу на Луганщині [7, 28].

Пізніше, 18 лютого 1927 р. Центральне Архівне управління розіслало всім окрархам проект „Інструкції про архівних кореспондентів”, в якому зазначалося, що на допомогу архівним органам, котрі „при їх обмежених коштах і недостатніх штатах, не можуть у потрібній мірі перевести всю невідкладну роботу в справі виявлення й охорони архівних матеріалів”, мають прийти архівні кореспонденти [11, 29].

Інститут архівних кореспондентів мав утворюватися у селах і містах із бібліотекарів, студентів та ін., котрі інформували б окрархи „про безпритульні архівні матеріали” та пропагували знання архівів серед населення.

Архівні установи Луганщини, як і інші архівні органи, 22 лютого 1927 року отримали від Центрального архівного управління преїскурант оплати за архівні довідки. Плата не встановлювалась за копії атестатів та довідки щодо трудового стажу, а вже 30 травня ЦАУ, посилаючись на постанови РНК УРСР від 4 лютого 1919 року, 23 січня 1925 року та постанову НК Юстиції УРСР за 1926 р., заборонило видавати приватним особам копії формулярних списків дореволюційної доби. Дозволялося видавати такі копії тільки за завданням державних установ безпосередньо [8, 124].

Слід підкреслити, що з 1927 року інформаційно-довідкова робота архівів стала платною, хоч плата була мізерною. До того ж кошти вилучались органами влади і не могли полегшити матеріальний стан архіву. .

Крім того, через брак кваліфікованих спеціалістів, на місцях не усвідомлювалась необхідність виконання всіх нормативних актів, які стосувалися зберігання документів.

З'явилося усвідомлена необхідності впровадження архівної освіти в Україні. Саме в 1920-1930-х рр. відбулося становлення освіти в архівній галузі.

Почали розроблятися ідеї безперервності навчання, постійного оновлення знань і самоосвіти, запроваджувалися різні форми підготовки архівістів.

Первістком фахової підготовки українських архівістів став Київський археологічний інститут (КАІ), відкритий восени 1918 р. як приватна установа. На початку інститут мав два відділення: археологічне з історією мистецтв та археографічне (архівне), пізніше виокремилося відділення історії мистецтв, згодом – було створено етнографічне. За час існування інституту через кількаразову зміну концепції його діяльності у зв'язку з майже систематичними реформами 1920-1923 років змінювалася кількість відділень, зокрема, закривалося й відновлювало роботу відділення архівно-археографічне. Курс навчання у КАІ тривав три роки. Для першокурсників читалися лекції. На

другому курсі слухачі працювали в просемінарах і семінарах. Разом із слуханням лекцій та заняттями у семінарах вони вивчали фонди бібліотек, архівів, музеїв, здійснювали наукові екскурсії, мали змогу поглиблювати свої знання у бібліотеці КАІ, музеї старожитностей та кабінеті мистецтв. Третій рік присвячувався науково-дослідній роботі – практичним заняттям за одним з предметів, що викладалися в інституті, написанню дисертації та захисту її перед Радою Інституту [9, 63-65].

На кінець 1925 р. Укрцентрахівом було розроблено й апробовано форми підготовки різних категорій архівістів, як короткотермінові курси та історико-архівні гуртки, покладено початок навчально-методичному забезпеченню архівної освіти.

Перший Всеукраїнський з'їзд архівних працівників (Харків, 8-14 травня 1926 р.) дав новий імпульс розвитку архівної освіти.

Взагалі, в 1920-1930-ті роки відбулося становлення архівної освіти. В цілому було значно підвищено рівень професіоналізму працівників архівів.

В свою чергу процес історії створення архівних установ на території Луганщини, не був однорідним: архіви були засновані у різний час і декілька разів змінювали підпорядкованість. Таким чином Центральне Архівне Управління прагнуло активізувати діяльність архівів стосовно друкованого оприлюднення архівної спадщини для науково-дослідного вжитку. Згідно з розпорядженням ЦАУ від 15 жовтня 1931 р. в усіх місцевих архівних установах Луганщини утворювались при архівах бібліотеки друкованих джерел [15]. Вони мали комплектуватися шляхом вилучення друкованих видань з фондів, купівлі, обміну, надсилання авторських примірників. Отже, 1931 р. можна вважати роком заснування бібліотек при архівах в Луганську.

19 жовтня Укрцентрархів надіслав „Інструкцію до організації архівних виставок”. Саме з цього часу всі архіви повинні були при плануванні роботи враховувати організацію документальних виставок та звітувати про їх проведення. А 25 жовтня центральне архівне керівництво наказало всім

місцевим архівам розпочати роботу щодо збору документів для написання історії фабрик і заводів [5].

Урядові структури України декілька разів повертались до питання архівного будівництва. Так, 14 квітня на підставі РНК УРСР робоча колегія Центрального Архівного Управління прийняла рішення про те, що архіви повинні допомагати процесу соціалістичного будівництва досвідом, який є в архівних матеріалах. Також зазначалося, що необхідно вважати всі архівосховища єдиним цілим і поділити їх на секції: парт секція, таємні документи; секція адміністративно-судових установ, військових, соціального забезпечення та охорони здоров'я; громадських організацій; секція антирелігійна, освіти; установ зв'язку та транспорту; секція особових фондів; друкованих видань. Отже, протягом 30-х років ХХ ст. склалася мережа державних архівних установ на Луганщині; положено початок розвитку теоретичних досліджень, використання архівних матеріалів та розроблення системи наукового описування документів.

Повний перелом в роботі архівів почався з кінця 1932 р. Виходячи з постанов ВУЦВК від 10 листопада 1931 р. і 15 березня 1932 р. зазначалося, що проведення підготовча робота створює всі умови для завершення реорганізації системи архівних установ. У зв'язку з цим ЦАУ пропонувала місцеві архівні управи, крайові історичні архіви та Київський центральний історичний архів вважати реорганізованими в Державні історичні архіви, а директорам архівів запропонував нові штати визначені Центральним Архівним Управлінням [7, 78-80].

Після того, як у листопаді 1935 р. м. Луганськ перейменували на м. Ворошиловград відповідно до постанови Центрального Виконавчого комітету СРСР від 5 листопада 1935 р., Луганський державний історичний архів став іменуватись Ворошиловградським державним історичним архівом.

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 3 червня 1938 року Донецька область була поділена на Ворошиловградську та Сталінську область,

а в наслідок цієї реорганізації Ворошиловградський державний історичний архів став обласним історичним архівом.

Ворошиловградський обласний історичний архів і Старобільський державний історичний архів, як і всі архівні установи України, перейшли із систем Центрального архівного управління УРСР (Укрцентрархіву) до системи установ Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР (НКВС).

Таким чином, провідною тенденцією у 20-х роках була централізація архівної справи, необхідність якої визначалася основним завданням – виявлення, рятування, збереження та охорона архівів.

Сучасні дослідники історії архівного будівництва в Україні здебільшого сходяться на тому, що „золотою добою” вітчизняного архівознавства були саме 20-ті – початок 30-х років ХХ століття, це саме час розвитку теоретичних досліджень, активного використання архівних матеріалів, розроблення системи наукового описування документів та започаткування систематичного видання часописів.

30-ті роки ХХ ст. в історії архівного будівництва на Луганщині характеризуються пошуком найкращої моделі розвитку та діяльності єдиної державної архівної системи під керівництвом більшовицької партії.

Незважаючи на зміни у підпорядкуванні на протязі 1933-1939 років була проведена робота щодо комплектування архівів документами установ, організацій і підприємств. Були виявлені документи з історії громадянської війни, встановлення радянської влади на Луганщині, історії фабрик і заводів.

В подальшому архівні працівники продовжували провідні тенденції в архівній справі 20-х-30-х рр.: комплектування, виявлення, рятування та охорона архівів, формування мережі архівів, виконання наукових і практичних завдань.

Таким чином, впродовж 1920–1930-х років відбувався активний розвиток діяльності архіву, політика керівної партії і держави щодо архівів в зазначений час була спрямована на централізацію архівної справи.

Література:

1. Архівознавство: підручник / Г.В. Боряк, Л.А. Дубровіна та ін.; Ред.: Ярослав Калакура, Ірина Матяш ; Держ. комітет архівів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архівної справи та документознавства. - 2-е вид., виправл. і доп. - К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2002. - 354 с.
2. Архівознавство: Метод. рекомендації / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю.Федьковича / Наталія Юріївна Ротар (уклад.). — Чернівці, 1998. — 32с
3. Архівознавство: навч. підруч. для студ.: - вид. 2-ге, виправл. і доп. / За заг. ред. Я.С. Калакури та І.Б. Матяш. – К.: «КМ Академія», 2002. – 356 с.
4. Архівні установи України: Довідник. Т. 1. Державні архіви / Держкомархів України. УНДІАСД; Редкол.: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, Г. В. Папакін. – 2-е вид., доп.- К., 2005.-692с.- (Архівні зібрання України. Спеціальній довідник).
5. Державний архів Луганської області (ДАЛО), Ф. Р-702. - Оп.1.- Спр.66
6. Калакура Я. С., Боряк Г. С., Дубровіна Л. А., Климова К. І., Ляхоцький В. П. Архівознавство: Підручник для студ. іст. фак. вузів — К., 1998. — 314с.
7. Культурне будівництво в Українській РСР. – К., 1959
8. Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні. – К., 1975
9. Матяш І. Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920-1930-х років. - К., 2000. - 294 с.
10. Нариси історії архівної справи в Україні: Посібник / За загальною редакцією І.Б. Матяш та К.І. Климової. – К., 2002. – 612 с.
11. Національний архівний фонд України: засоби інтелектуального доступу до документів. Довідник / Держкомархів України. - Київ, 2002. - 168 с
12. Архівна спадщина Луганщини - 2005 / Державний архів Луганської області. - Луганськ: ДАЛО, 2005. - 88 с.
13. Матяш І. Б. Методологічні засади й понятійний апарат архівознавства // Укр. іст. журн. – 2009. – № 2. – С. 127.

14. Пількевич С.Д. Головні етапи розвитку архівної справи на Україні (1917-1965 рр.)// Історичні джерела та їх використання – 1968. - вип. 3
15. Московченко Н. Правові засади розвитку архівної справи в Україні (1919-1932 рр.)// Архівна справа: історія та сучасність

История архивных учреждений луганской области в 20-30-х гг. XX ст.

В статье рассматривается история системы архивных учреждений Луганщины 20-30х гг. XX века, их фонды и органы управления.

Возрождение украинской государственности, реформирование общества дало новый импульс изучению истории Луганщины. Истоки современных проблем в архивной отрасли следует искать в архивной системе периода становления и укрепления советского тоталитарного режима 1920-1930-х гг.

Ключевые слова: Архив, архивные фонды, Луганщина, система архивных учреждений, развитие, архивная образование, строительство, Укрцентрархив, централизация

History of archival institutions luhansk region in the 20-30's. twentieth century.

This article reviews the system archives of Luhansk 20-30s years. XX century, their foundations and governments

The revival of Ukrainian statehood, reforming of society has provided a new impulse to the study of history of Lugansk region. The origins of today's problems in the archival industry to be found in the archive system of the period of formation and strengthening of the Soviet totalitarian regime of 1920-1930.

Key words: Archive, archive funds, Lugansk system archival institutions, development, education for automobiles, construction, Ukrtsentrarhiv, centralization.